

ŁUKASZ BYRSKI

UNIwersytet Jagielloński
Wydział Filozoficzny, Instytut Religioznawstwa
Zakład Historii Religii
E-MAIL: BYRSKISTER@GMAIL.COM

Ciała niebieskie i ich znaczenie w złożonych systemach pisma

STRESZCZENIE

Wiele cywilizacji starożytnych wyjaśniało początki pisma, wskazując na działanie jakiegoś bóstwa, ale nie jest to jedyna rzecz łącząca systemy zapisu z religią. Poprzez analizę znaków w systemach pisma, które nie są alfabetyczne, można zaobserwować, iż idee religijne również je kształtowały. Jako dobry przykład mogą posłużyć przedstawienia gwiazdy lub innych ciał niebieskich. Ideogram gwiazdy jest obecny w pisanych świadectwach pozostawionych przez wielkie cywilizacje Mezopotamii, Egiptu, Chin, Doliny Indusu, Centralnego Meksyku i Majów. W ciągu wieków znaki te ewoluowały zarówno semantycznie, jak i wizualnie. Poza poziomem semantycznym, w którym gwiazda związana jest z niebem, istnieją także inne, mniej bezpośrednie znaczenia tego symbolu – jak powiązania z bogami, boginiami bądź też z boskością władców. Ideogramy-gwiazdy posiadały czasem różne warianty graficzne, które mogły modyfikować ich podstawowe znaczenie. Ponieważ rozumienie terminu „gwiazda” w każdym z systemów pisma pozostawało pod wpływem wierzeń religijnych, w przypadkach, gdy istnieją pisane źródła, użyteczne jest również ukazanie ich związku z mitologią oraz przedstawienie odpowiedniego mitu.

SŁOWA KLUCZOWE

ciała niebieskie, gwiazdy, starożytne religie, systemy pisma, kultury Wschodu, kultury Mezoameryki

Formowanie nowych znaków pisma i wkomponowywanie ich do tworzonego systemu było procesem długotrwałym. Niemniej jednak wiadomo, że te, które przedstawiają rzeczywiste przedmioty lub łatwo rozpoznawalne idee, są wcześniejsze. Powstawanie tych znaków – piktogramów i ideogramów –

było uzależnione od obserwowanego środowiska naturalnego, znajdującego się wokół twórców danego systemu. Stąd wczesne ich formy realistycznie odwzorowywały widzialne otoczenie – dokonano transpozycji trójwymiarowej przestrzeni na płaszczyznę. Wyraźne jest na tym etapie graficzne podobieństwo pomiędzy systemami zapisu w różnych zakątkach świata, co jednocześnie nie oznacza ich pochodzenia od jednego wspólnego prawzorca. Prawdopodobnie we wszystkich tych miejscach pierwotnym znakiem na oznaczenie góry był trójkąt, na oznaczenie wody – falista linia, a na oznaczenie księżyca – sierp¹. Nie inaczej było z gwiazdą, którą wyobrażano najczęściej jako punkt z rozchodzącymi się promieniami we wszystkich kierunkach ramionami.

Egipt

W ikonografii egipskiej charakterystycznym miejscem występowania gwiazd jest ciało bogini Nut. Bogini ta była żeńską personifikacją nieba, wyobrażoną jako naga kobieta rozpostarta nad ziemią, o którą opiera się palcami dłoni i stóp². Imię tej bogini wywodzi się najprawdopodobniej od egipskiego słowa *nw* (*nu*), oznaczającego wodę i zapisywanego za pomocą hieroglifu w formie dzbanka albo garnuszka na wodę³. Ten fakt przywodzi na myśl inne bóstwo, zwane Nun (albo Nu), będące uosobieniem pierwotnych wód chaosu, z których wyłoniła się ziemia. Pierwszym skrawkiem suchego lądu, który miał się wówczas pojawić, był prapagórek *Benben* – prawyspa kreacji⁴. Jeszcze w języku koptyjskim można odnaleźć pozostałości tych wierzeń: *NOYN* (Nun) rozumiane jest w nim jako „otchłań (piekiel)”, „głębia”, „głębina (ziemi)” lub „ocean”, a *NOYT* (Nut) posiada znaczenia „zbiornik wodny”, „staw”, „cysterna”⁵. Z tego późnego świadectwa widać, że Nun było personifikacją słonych wód oceanicznych, Nut zaś wody słodkiej. Innym typem przedstawienia Nut była Niebiańska Krowa, na brzuchu której również umieszczano gwiazdy⁶. Pierwotną krowią boginią była Mehet-We-ret (Mehet Uret), której imię początkowo oznaczało „Wielką Powódź”, ale

¹ A. Frutiger, *Człowiek i jego znaki*, tłum. Cz. Tomaszewska, Kraków 2010, s. 91.

² J. Lipińska, M. Marciniak, *Mitologia starożytnego Egiptu*, Warszawa 1986, s. 201.

³ G. Pinch, *Handbook of Egyptian Mythology*, Santa Barbara–Denver–Oxford 2002, s. 174; B. McDermott, *Odczytywanie hieroglifów egipskich*, tłum. M. Dolińska, Warszawa 2002, s. 89.

⁴ Ibidem, s. 41 i 145.

⁵ A. Dembska, W. Myszor, *Podręczny słownik języka koptyjskiego*, Warszawa 1996, s. 74–75.

⁶ G. Hart, *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, London–New York 2005, s. 110.

w późniejszym okresie ta interpretacja uległa zmianie, ustępując „Wielkiej Pływaczce”⁷. Imię to sugeruje, że mogła być ona czasami personifikacją sprawczych mocy Nuna⁸. Mehet-Weret wyobrażano jako krowę lub kobietę z krowią głową, a do jej przydomków należała „góra” lub „wyspa”. Krowia bogini miała wyłonić się z pierwotnych wód chaosu i wydać na świat boga słońca – Ra⁹. Zarówno sposób przedstawiania pod postacią krowy, jak i mit, wedle którego Nut codziennie rodzi i pożera Słońce, są wspólnymi cechami tych dwóch boskich istot. Meret-Weret z tematyką akwaticzną łączył nie tylko fakt wyłonienia się z Nun, ale również to, że uosabiała ona „niebiańskie wody”, a prawdopodobnie również Drogę Mleczną, co zdaniem niektórych badaczy było także funkcją Nut¹⁰.

Ważnych informacji dotyczących wierzeń związanych z ciałami niebieskimi w starożytnym Egipcie dostarczają tak zwane „Teksty Piramid”. Jest to najstarszy zbiór formuł magicznych, mających za zadanie ochronę zmarłego władcy w podróży po zaświatach, będący zarazem najstarszym zabytkiem kultury piśmienniczej Egiptu, który umieszczano na ścianach wewnątrz piramid władców V i VI dynastii, poczynawszy od faraona Unisa (Unasa, Wenisa), panującego w latach ok. 2380–2350 p.n.e.¹¹ Język „Tekstów Piramid” jest silnie archaizowany, co – jak się uważa – może świadczyć o ich skomponowaniu znacznie wcześniej, praktycznie u zarania cywilizacji egipskiej¹². „Wypowiedzenie 215” z tego zbioru informuje, że: „Nie ma żadnego boga, który stał się gwiazdą bez towarzysza. [...] Ujrzałeś stwarzających dzieci, ich ojców, uczących mowy, są teraz Niezniszczalnymi (Nieprzemijającymi) Gwiazdami”¹³. W innym miejscu czytamy: „To X przybywa do ciebie, o Nut! [...] Ty otworzysz swoje miejsce na niebie wśród gwiazd niebieskich, bowiem tyś (X) wyjątkową gwiazdą towarzyszem Hu (Nut)”¹⁴. Określenie „wyjątkowa gwiazda” (w innych tłumaczeniach – „samotna”, „jedyna”) przypuszczalnie odnosi się do planety Venus¹⁵. Ważny jest również sposób,

⁷ Por. G. Pinch, op. cit., s. 163.

⁸ Por. ibidem, s. 173.

⁹ Por. ibidem, s. 163.

¹⁰ Por. ibidem, s. 163 i 174.

¹¹ Th. Schneider, *Leksykon faraonów*, tłum. R. Darda, E. Jeleń, Z. Pisz, Warszawa–Kraków 2001, s. 351.

¹² A. Sarwa, *Przedmowa*, [w:] *Teksty Piramid z piramidy Unisa*, tłum. i oprac. A. Sarwa, Sandomierz 2006, s. 8.

¹³ *Teksty Piramid...*, op. cit., 215.141, s. 18.

¹⁴ Ibidem, 245.250–251, s. 65 – X zastępuje imię danego władcy.

¹⁵ G. Pinch, op. cit., s. 207; S. A. B. Mercer, *The Pyramid Texts*, New York–London–Toronto 1952, s. 86, [online] <http://www.sacred-texts.com/egy/pyt/index.htm> [04.04.2017].

w jaki zmarły władca i bogowie poruszali się po zaświatach: „Dwie niebiańskie tratwy z sitowia dane Ra, aby mógł on przepłynąć stamtąd do Akhet. Dali Horusowi, mieszkańcowi Akhet, dwie niebiańskie trzcinowe tratwy, by Horus mieszkaniec Akhet mógł przepłynąć stamtąd z Ra. Dali X dwie niebiańskie trzcinowe tratwy, by mógł przedostać się stamtąd do Akhet [wraz] z Ra”¹⁶. Owe „tratwy trzcinowe”, czy też „barki słoneczne”, potrzebne były do przekraczania zaświatowych cieków wodnych, bowiem Egipcjanie wierzyli, iż życie pośmiertne jest lustrzanym odbiciem doczesnego, z tą jednak różnicą, że trwa wiecznie. Statki przygotowane do takiej podróży dla władcy odnaleziono między innymi przy Wielkiej Piramidzie Chufu (Khufu, Cheopsa) w Gizie, w specjalnych jamach przykrytych wapiennymi płytami – jeden, wydobyty w 1954 roku, zachował się w znakomitym stanie, natomiast drugi odkryła w 1987 roku misja japońska z Instytutu Egiptologii Uniwersytetu Waseda w Tokio¹⁷. Podobnymi barkami słonecznymi podróżują bóstwa na ilustracjach do późniejszych tekstów z kategorii nazywanej zbiorczo „Księgami Podziemia”, do której należą również „Teksty Sarkofagów” i „Księga Umarłych”¹⁸.

Być może z wierzeniami znanymi z „Tekstów Piramid” należy łączyć przedstawienie gwiazdy lub rozety znajdujące się na tak zwanej „Maczudze Narmery”, a więc na zabytku przypisywanym władcy z początków państwowości egipskiej. Jak głosi jedna z teorii, odnosi się ono do boskości władcy, inna natomiast podaje, że jest to kwitnąca roślina widziana z góry, symbolizująca władzę królewską¹⁹. Chociaż nie ma pewności, czy ten wczesny znak hieroglificzny odnosi się do boskich istot, nie ma wątpliwości, że wiąże się on z osobą władcy.

W późniejszym okresie spotkać można inny hieroglif wyobrażający gwiazdę, który występuje w trzech (lub czterech) wariantach. W tak zwanym „Katalogu Znaków Gardinera” mają one przyporządkowane numery N13–15. Kategoria oznaczona literą „N” oznacza zjawiska przyrodnicze związane z niebem, ziemią i wodą²⁰. Podstawową formą wyobrażającą samą gwiazdę jest hieroglif N14. Wiąże się on z następującymi znaczeniami: *sb3* (*seba*), „gwiazda” (jako ideogram i determinatyw), *wnwt* (*unut*), „kapłań-

¹⁶ *Teksty Piramid...*, op. cit., 263.337, s. 79–80.

¹⁷ *Khufu's Second Boat*, Institute of Egyptology, Waseda University, Tokyo, Japan, [online] <http://www.egyptpro.sci.waseda.ac.jp/e-khufu.html> [dostęp: 5.04.2017].

¹⁸ G. Rachet, *Słownik cywilizacji egipskiej*, tłum. J. Śliwa, Katowice 2006, s. 178.

¹⁹ H. G. Fischer, *The Origin of Egyptian Hieroglyphs*, [w:] *The Origins of Writing*, ed. W. M. Senner, Lincoln–London (Nebraska) 1989, s. 68, 74.

²⁰ A. Gardiner, *Egyptian Grammar*, Oxford 1979, s. 486–487.

stwo" (jako determinatyw), a także występuje w słowie *dw3* (*dua*) – „czcić”, „wielbić”, „adorować” i *dw3t* (*duat*) – „ranek”²¹. Takie właśnie gwiazdy wieńczą sklepienia komór na ścianach, w których znajdują się „Teksty Piramid”. N13 to gwiazda z półksiężycem umieszczonym ponad nią. Ten z kolei hieroglif jest ideogramem oznaczającym święto połowy miesiąca, co czytamy (sposób odczytu nie jest pewny) jako *?-nt* (*net*)²². Niektórzy badacze wyróżniają jeszcze jeden ideogram, niewystępujący w katalogu Gardinera. Jest to hieroglif składający się z dwóch elementów: gwiazdy i sierpa Księżyca umieszczonego ponad nią. Sposób odczytania tego znaku to *3bd* (*abed*), co w języku egipskim oznacza „miesiąc”.²³ Ostatnim wariantem, kryjącym się pod numerem N15, jest gwiazda w okręgu. Symbolizuje ona *dw3t* (*duat*), „Zaświaty”²⁴. Taki sposób przedstawiania gwiazdy, w zamkniętym okręgu, może odnosić się do wierzeń związanych z Nut. Jak już wspomniano, bogini ta połyka i rodzi boga Słońca – Ra. Ten zaś w porze nocnej podróżuje barką słoneczną po wnętrzu ciała Nut, które jest upstrzone gwiazdami. Ukazują to na przykład przedstawienia na stropie komory grobowej Ramzesa VI (ok. 1145–1137 p.n.e.)²⁵. Ponadto we wnętrzu ciała egipskiej bogini nieba miały znajdować się właśnie Zaświaty – *Duat*, których topografię opisują wspomniane „Księgi Podziemia” – w szczególności *Am-Duat* (dosłownie: „To, co jest w Zaświatach”)²⁶. Jestem zdania, że znak N15 wyobraża w sposób uproszczony ideę Zaświatów jako miejsca wewnątrz ciała bogini Nut, w której przebywają gwiazdy – będące duszami (*ba*) zmarłych. Ale być może gwiazda w tym przypadku po prostu ma oznaczać nocne niebo. Co w takim razie reprezentuje znak podstawowy, czyli N14? Należy w tym wypadku zwrócić uwagę na to, iż znak ten pojawia się w dwóch nieznacznie różniących się wersjach. Jedna z nich, pojawiająca się częściej na starszych przedstawieniach, posiada dwa małe okręgi wokół punktu centralnego, wpisane jeden w drugi. Druga natomiast, będąca uproszczoną odmianą pierwszej, jest ich pozbawiona. Egipska gwiazda posiada ponadto charakterystyczny układ pięciu ramion, który przybliży jej wygląd do rozgwiazd żyjących w Morzu

²¹ M. Collier, B. Manley, *Jak czytać hieroglify egipskie*, tłum. M. Stefanowicz, Białystok 2001, s. 135; A. Dembska, *Klasyczny język egipski*, Warszawa 2004, s. 251; A. Gardiner, op. cit., s. 487.

²² M. Collier, B. Manley, op. cit., s. 75, 135; B. McDermott, op. cit., s. 148; A. Gardiner, op. cit., s. 486.

²³ M. Collier, B. Manley, op. cit., s. 75, 135; B. McDermott, op. cit., s. 148.

²⁴ Ibidem; A. Gardiner, op. cit., s. 487.

²⁵ G. Hart, op. cit., s. 111; daty za: Th. Schneider, op. cit., s. 272.

²⁶ W. Bator, *Religia starożytnego Egiptu. Perspektywa religioznawcza*, Kraków 2012, s. 270; B. McDermott, op. cit., s. 148.

Czerwonym²⁷. Owe dwie cechy wskazują, że pierwowzorem tego hieroglifu była właśnie rozgwiazda. Fakt ten przypomina o egipskiej wizji nieba, po którym można się poruszać za pomocą statków. Same zaś gwiazdy mogły być wyspami, które wyłoniły się z Drogi Mlecznej (rozumianej jako „niebiańska rzeka”) podobnie jak prapagórek *Benben* z Nilu u zarania świata²⁸, bądź też uważano, że one również mogą „żeglować na łodziach” lub „pływać jak ryby”²⁹.

Mezopotamia

Zgodnie z babilońskim „Eposem o Stworzeniu”, znanym w starożytności także pod tytułem *Enuma Eliš* (od pierwszych dwóch słów utworu), na początku świat był bardzo wodnistym miejscem. „Gdy u góry niebo nie było nazwane, na dole ziemia nie była wymieniona z imienia, a Apsû, znakomity ich twórca, Mummu i Tiāmat, rodzicielka wszystkiego, swe wody razem toczyli [...]”³⁰. Jak widać z tego fragmentu, istniały wówczas trzy istoty, które były związane z wodą. *Absu* (w wersji babilońskiej), *abzu* lub *engur* (w wersji sumeryjskiej), było podziemnym zbiornikiem wody słodkiej³¹. W wersji babilońskiej mitu dokonano jego personifikacji jako partnera bogini Tiamat. Jednak słowo *engur*, czyli synonim *absu/abzu*, było zapisywane tym samym znakiem, co imię sumeryjskiej bogini Nammu, która uosabia pierwotny bezmiar wód³². Stąd uważa się, że w pierwotnej sumeryjskiej wersji eposu miejsce Tiamat zajmowała bogini Nammu³³. Tiamat, której samo imię pochodzi od słowa *tiamtum*, co oznacza po prostu „morze”, uważano za bóstwo wód słonych i ukazywano pod postacią smoka³⁴. Zgodnie z utworem Tiamat (Nammu) została zabita przez boga Marduka (w sumeryjskim oryginale najprawdopodobniej przez Enlila, a w asyryjskiej wersji przez Aszura) i z jej części ciała został urządzony świat³⁵. „I wypoczął pan. Na jej ciało popatrzał, cielsko potworne rozkładał i jął stwarzać rzeczy pomysłowe.

²⁷ Hasło: *Star (seba)*, [w:] A. McDevitt, *Ancient Egypt: the Mythology*, 1997–2010, [online] <http://www.egyptianmyths.net/> [dostęp: 5.04.2017].

²⁸ B. McDermott, op. cit., s. 148.

²⁹ G. Pinch, op. cit., s. 174, 207.

³⁰ *Enuma Eliš* I.1-5, [w:] *Enuma Eliš czyli opowieść babilońska o powstaniu świata*, tłum. J. Bromski, Warszawa 1925, reprint pod red. B. Bednarka, Wrocław 1998, s. 18–19.

³¹ J. Black, A. Green, *Słownik mitologii Mezopotamii*, tłum. A. Reiche, Katowice 2006, s. 25.

³² Ibidem, s. 133; K. Łyczkowska, K. Szarzyńska, *Mitologia Mezopotamii*, Warszawa 1986, s. 319.

³³ D. Nardo, *The Greenhaven Encyclopedia of Ancient Mesopotamia*, Detroit 2007, s. 105.

³⁴ J. Black, A. Green, op. cit., s. 211; K. Łyczkowska, K. Szarzyńska, op. cit., s. 324.

³⁵ D. Nardo, op. cit., s. 105.

Rozciął ją, jak rybę *maš-di-e*, na dwie części. Połowę z niej rozłożył i pokrył nią niebo. Umieścił (tam) zasuwy, kazał im trzymać strażę, i zlecił, żeby jego (nieba) wody nie wypuszczały”³⁶. Następnie Marduk (Enlil/Aszur): „umieścił gwiazdy [na niebie]”³⁷. Tiamat miała w sobie zawierać wody morskie i dlatego umieszczenie połowy ciała bogini jako nieba i stworzenie z drugiej połowy jej ciała ziemi powoduje, że niebo również ma charakter wodny. Jest to sytuacja analogiczna do wierzeń egipskich.

Wspomniano już o próbie interpretacji siedmioramiennej gwiazdy/rozety jako boskości władcy, czyli determinatywu istot nadprzyrodzonych w Egipcie. O ile tam taka identyfikacja wydaje się nie do końca uzasadniona, o tyle w Mezopotamii jest ona solidnie udokumentowana. Zanim omówione zostaną konkretne znaki pisma, wypada zwrócić uwagę na podobny do wspomnianego wczesnego egipskiego hieroglifu, tyle że ośmioramienny, symbol bogini Inanny. To sumeryjskie bóstwo miało zostać powiązane z planetą Wenus po wchłonięciu w III tysiącleciu p.n.e. semickiej bogini Isztar, uważanej za jej akadyjski odpowiednik³⁸. Wówczas to uzyskała symbol ośmioramiennej gwiazdy wpisanej w kolistą tarczę, co jest uproszczeniem przedstawienia uzbrojonej bogini z nimbem gwiazd³⁹. A zatem gwiazda ta symbolizuje zarówno Inannę/Isztar, jak również samą planetę Wenus. Poza nią w Mezopotamii występowała także gwiazda sześcioramienna, której znaczenia nie udało się odgadnąć⁴⁰.

W sumeryjskim piśmie piktograficznym trzy pojęcia zapisywano tym samym znakiem: „gwiazdę”, „niebo” i „bóstwo”. Późniejsze pismo klinowe zachowało tę cechę i w związku z tym gwiazda z ośmioma ramionami, wykonana czterema długimi klinami, mogła reprezentować: logogram *MUL* („gwiazda”, „konstelacja”, „planeta”, „meteor”, „świecić”), logogram *AN* („niebo”, „nieboskłon”, „bóg An”, „wysoko”) i determinatyw *DINGIR/DIŃIR* („bóg”, „bóstwo”, „istota boska”)⁴¹. Aby nie dochodziło to do pomyłek, w celu uzyskania znaczenia *MUL* znak był potrajany (*GWIAZDA* × 3)⁴². Zapis imion bóstw wyglądał następująco: determinatyw /*GWIAZDA*=*DINGIR*/+/IMIĘ BÓSTWA/⁴³.

³⁶ *Enuma Eliš* IV.135–140, [w:] *Enuma Eliš czyli opowieść babilońska...*, op. cit., s. 76–77.

³⁷ Ibidem, V.2, s. 78–79.

³⁸ D. Nardo, op. cit., s. 145.

³⁹ J. Black, A. Green, op. cit., s. 82.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ J. A. Halloran, *Sumerian Lexicon*, version 3.0, 1999, s. 32, 6, 53, [online] <http://www.sumerian.org/> [dostęp: 4.04.2017].

⁴² D. A. Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, Revised: June 2013, s. 9, [online] <http://www.home.comcast.net/~foxvog/Grammar.pdf> [dostęp: 5.04.2017].

⁴³ M. W. Green, *Early Cuneiform*, [w:] *The Origins of Writing*, op. cit., s. 48–49.

Około 3000 roku p.n.e. zaczęto wprowadzać do pisma klinowego fonogramy pod postacią sylab jako dopełnienia fonetyczne do rdzenia wyrazu, w związku z czym gwiazda zyskała wartość fonetyczną *an* oraz bliską brzmieniowo *am*⁴⁴. Był to idealny system dla języka sumeryjskiego, który ma budowę aglutynacyjną (końcówki gramatyczne są dodawane do niezmiennego rdzenia). Przy adaptacji do fleksyjnego (rdzenie podlegają odmianie gramatycznej) języka akadyjskiego rozwinęto bardziej możliwości zapisu sylabicznego, ale również znaki tradycyjnie używane po sumeryjsku mogły być czytane w nowy sposób. I tak sumeryjski *DINGIR* („bóg”) stał się akadyjskim *ILUM* (liczba pojedyncza), *ILŪ* lub *ILĀNŪ* (liczba mnoga) o tym samym znaczeniu⁴⁵. W konsekwencji również sylaba *an* mogła być czytana jako *il*⁴⁶. Ponieważ jednak słowa „wysoko” i „niebo”, będące w języku sumeryjskim homonimami, brzmiały w akadyjskim zupełnie inaczej, nadano im kolejne wartości: odpowiednio *ĒLU* i *ŠAMŪ*⁴⁷. Rozróżnianie ułatwiał odpowiedni zapis z dodaniem końcówek lub przedrostków do znaków (dopełnień fonetycznych), jak na przykład w zapisie słowa *ŠAMŪ*, który wyglądał następująco: logogram /GWIAZDA/+*ú*⁴⁸. Poza zmianami fonetycznymi i semantycznymi ewolucji ulegała również grafia znaku klinowego. Ostatecznie w I tysiącleciu p.n.e. został on uproszczony, tak by dało się go zapisać trzema ruchami ryłka⁴⁹. Przyjął wówczas postać dwóch horyzontalnych klinów – krótkiego i długiego, znajdujących się w jednej linii, oraz jednego długiego, wertykalnego klina, przecinającego je pod kątem prostym.

Chiny

W mitologii chińskiej, podobnie jak w mezopotamskiej, można odnaleźć mit, zgodnie z którym świat powstał z ciała jednej z istot boskich lub z części podzielonej jedności pierwotnego chaosu. Jedna z jego wersji mówi, że na początku było wielkie jajko, z którego wykuł się Pangu. Z rozbitego jajka lżejsze białko uniosło się do góry i z niego powstało niebo, cięższe żółtko natomiast opadło na dół i stało się ziemią. Dwa większe fragmenty skorupki zamieniły się w Słońce i Księżyc, z pozostałych zaś małych fragmentów

⁴⁴ R. Caplice, *Introduction to Akkadian*, Roma 2002, s. 5; K. Volk, S. Votto, A. Zgoll, *A Sumerian Reader*, Roma 1999, s. 44.

⁴⁵ Ibidem, s. 5.

⁴⁶ I. J. Gelb, *Old Akkadian Writing and Grammar*, Chicago 1961, s. 50.

⁴⁷ A. Mierzejewski, *Zapisane na glinie*, Warszawa 1979, s. 67; R. Caplice, op. cit., s. 5–6.

⁴⁸ Ibidem, s. 6.

⁴⁹ A. Mierzejewski, op. cit., s. 72–73.

zmieszanych z białkiem narodziły się gwiazdy⁵⁰. Druga wersja podaje, że świat został uformowany z ulegających przemianie poszczególnych części ciała umierającego Pangu, a z jego włosów i brody powstały gwiazdy⁵¹.

Częstym motywem chińskiej mitologii są podróże do gwiazd. Jednym z tekstów, w których poruszony został ten wątek, jest dzieło Zhang Hua zatytułowane *Bowuzhi* (przed 300 r. n.e.)⁵². W utworze tym znajdujemy następującą wzmiankę: „Mówią dawne przekazy, że się *Niebiańska Rzeka* łączy z morzem. Ludzie, którzy mieszkają na wybrzeżu morskim, widzą, jak co roku w ósmym miesiącu pojawia się tratwa, która to przypływa, to snów odpływa”⁵³. W dalszej części tekstu pewien śmiałek zaintrygowany tym, dokąd odpływa tratwa, wsiada na nią, buduje tam szałas i gromadzi żywność na wyprawę, i w ten sposób dostaje się do gwiazd⁵⁴. „*Niebiańska Rzeka*” (天河; *Tiān Hé*) to oczywiście Droga Mleczna, którą nazywano również „*Niebiańską Rzeką Han*”. Miała ona być lustrzanym odbiciem prawdziwej rzeki Han – lewego dopływu Yangzi⁵⁵. Droga Mleczna ma również inną tradycyjną nazwę w obszarze konfucjańskiego kręgu kulturowego (Chiny, Japonia, Korea, Wietnam) – „*Srebrna Rzeka*” (銀河; *Yín Hé*). Zgodnie z wierzeniami „jej ryby płoszył Księżyc w nowiu, który uznawały za haczyk”⁵⁶.

Pismo chińskie jest jedynym z omawianych systemów, w którym znak na oznaczenie gwiazdy pierwotnie przedstawia nie pojedyncze ciało niebieskie, lecz całe ich zgrupowanie. Ich liczba w zobrazowanej gromadzie jest zmienna. Przyczyną tej sytuacji jest brak standaryzacji pisma w okresie przed panowaniem dynastii Qin (221–206 p.n.e.). Dopiero przeprowadzone w tym okresie reformy kanclerza Li Si ostatecznie ujednoliciły chiński system zapisu⁵⁷. Okres użytkowania tak zwanego „pisma kości wróżebnych” albo *jiǎgǔwén* („pisma skorup i kości”) charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem formy zapisu i dlatego istnieje kilka różnych wersji znaku oznaczającego gwiazdę⁵⁸. W nieco późniejszym „piśmie napisów na brązach” (*jīnwén*), znanym także jako *zhōngdǐngwén* („pismo dzwonów i trójnogów”), liczba

⁵⁰ Por. L. Yang, D. An, *Handbook of Chinese Mythology*, Oxford 2005, s. 65.

⁵¹ Ibidem, s. 66.

⁵² M. J. Künstler, *Mitologia chińska*, Warszawa 2001, s. 242.

⁵³ Por. ibidem.

⁵⁴ K. Liwak-Rybak, *Mitologie świata: Ludy starożytnych Chin*, Warszawa 2008, s. 115.

⁵⁵ Por. M. J. Künstler, *Mitologia chińska*, op. cit., s. 238–239.

⁵⁶ R. H. Allen, *Star Names. Their Lore and Meaning*, New York 1899, s. 475.

⁵⁷ M. J. Künstler, *Pismo chińskie*, Warszawa 1970, s. 58.

⁵⁸ Xu Zhentao, K. K. C. Yau, F. R. Stephenson, *Astronomical Records on the Shang Dynasty Oracle Bones*, „*Archaeoastronomy*”, nr 14, suppl. „*Journal for the History of Astronomy*” 1989, Vol. 20, s. S64.

gwiazd na znaku ją oznaczającym została zmniejszona do trzech, a w ustandaryzowanym przez Li Si „piśmie małopieczęciowym” (*xiǎo zhuàn*) zredukowana została do pojedynczej⁵⁹. Współczesny znak *xīng* (星; „gwiazda”) składa się z dwóch elementów: *rì* (日; „Słońce”), wskazującego semantyczny związek z innym ciałem niebieskim, i znajdującego się pod nim *shēng* (生; „urodzić się”, „rosnąć”, „życie”), sugerującego podobną wymowę⁶⁰. Planety nazywane są w języku chińskim *xíngxīng* (行星), co znaczy dosłownie „wędrujące gwiazdy”, a imię każdej z nich zawiera słowo *xīng* (星). Co istotne, wcześniejsze formy znaku również posiadały „słońca” osadzone na drugim elemencie. Sposób ich ułożenia sprawia wrażenie, jakby „słońca” siedziały na drzewie. Z mitologii chińskiej znana jest historia o dziesięciu słońcach, których ojcem był boski Cesarz Jun, a matką Xihe. Miały one przesiadywać na drzewie *Fúsāng*⁶¹. Taka ewolucja znaku i pewne analogie w treści mitów sugerują, że być może gwiazdy rozumiano jako wędrujące na przemian słońca, których we wczesnej mitologii chińskiej było dziesięć i stąd obecność takiego przedstawienia gwiazdy na ideogramie⁶².

Majowie

Wśród Majów krążyło wiele opowieści dotyczących nieba i ciał niebieskich. Na potrzeby tej pracy ograniczę się do przytoczenia jednego z mitów ludu Kekchí z Gwatemali⁶³. Wedle niego dawno temu Słońce zakochało się w dziewczynie żyjącej na Ziemi i złapało ją do żółwiej skorupy. Ojciec dziewczyny zbudował więc olbrzymią dmuchawkę, żeby ratować córkę, ale Słońce wypełniło ją proszkiem chili i zachłystawszy się nim, mężczyzna zmarł. Pocisk trafił jednak Słońce, które upuściło dziewczynę. Niestety spadła ona do oceanu i rozpadła się na kawałki. Widząc to, ryby poskładały kawałki w całość i utworzyły sieć, za pomocą której zamierzały zwrócić Słońcu ukochaną. Lecz Słońce było za gorące i ryby nie były w stanie jej tam zabrać. Zostawiły więc dziewczynę na niebie jako Księżyc, a same zamieniły się w gwiazdy Drogi Mlecznej⁶⁴.

⁵⁹ Zhang Yuhuan, N. Wiseman, *Chinese Medical Characters*, Vol. 3: *Materia Medica Vocabulary*, Taos (New Mexico) 2006, s. 172.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Por. L. Yang, D. An, op. cit., s. 66.

⁶² I. D. Collier, *Chinese Mythology*, New Jersey 2001, s. 71.

⁶³ S. Milbrath, *Star Gods of the Maya: Astronomy in Art, Folklore, and Calendars*, Austin 1999, s. 41.

⁶⁴ A. Bingham, *South and Meso-American Mythology A to Z*, New York 2004, s. 74.

Pismo Majów jest stosunkowo dobrze poznanym systemem zapisu i jak na razie jedynym odczytanym w Mezoameryce w sposób niebudzący kontrowersji. Pomimo to glif oznaczający gwiazdę w klasycznej jego postaci przysparza badaczom problemów interpretacyjnych. W najczęściej wykorzystywanym w epigrafice Majów katalogu hieroglifów autorstwa J. Erica Thompsona gwiazda zajmuje pozycję T510 jako tak zwany „znak główny” i posiada kilka wariantów oznaczonych małymi literami, do których z czasem dodawano kolejne⁶⁵. Glif T510a jest nazwą ósmego dnia w rytualnym 260-dniowym kalendarzu Tzolkin. Jego XVI-wieczna nazwa w języku mająńskim jukateckim znana jest ze źródeł kolonialnych i brzmi *Lamat*. Wyróżnia go od innych wariantów T510 dookólna ramka zwana kartuszem⁶⁶. Natomiast T510b jest go pozbawiony. Ten drugi glif w języku klasycznym Majów należy czytać jako *EK'*, co znaczy „gwiazda”⁶⁷. Ma on formę krzyża z czterema małymi kołami pomiędzy każdym z ramion. Koła takie zazwyczaj są symbolami wody lub jadeitu⁶⁸. Upraszczając znacznie sytuację, z mnogości rozmaitych wersji znaku różniących się detalami można wyróżnić dwie podstawowe (poza wspomnianym znakiem dnia w kartuszu): pełną formę gwiazdy (T510b) oraz jej połowę (T510e-f). Uważa się, że pełna forma glifu była używana w odniesieniu do planet, w tym Wenus, oraz jaśniejszych gwiazd, a połówka gwiazdy do pozostałych⁶⁹. Nie w każdym jednak kontekście, bowiem w tak zwanym „glifie Gwiazdnych Wojen”, związanym z tematyką militarną, przedstawiona jest Wenus (połówka gwiazdy) nad ziemią lub toponimem miasta, z której spływają krople cieczy – najprawdopodobniej krwi⁷⁰. Wiadomo, że jest to Wenus, a nie zwykła gwiazda, ze względu na militarną symbolikę tej planety znaną w całej Mezoameryce, która w inskrypcjach Majów nosi miano *CHAK EK'* („Wielka Gwiazda”)⁷¹. Terminem na określenie komety był zaś *B'UTZ EK'* („Dymiąca Gwiazda”)

⁶⁵ J. E. S. Thompson, *A Catalog of Maya Hieroglyphs*, Norman 1962, s. 452.

⁶⁶ S. Milbrath, op. cit., s. 187.

⁶⁷ E. Boot, *The Updated Preliminary Classic Maya-English, English-Classic Maya Vocabulary of Hieroglyphic Readings*, „MESOWEB: An Exploration of Mesoamerican Cultures”, April 2009 (version 2009.01), s. 63, [online] <http://www.mesoweb.com/resources/vocabulary/Vocabulary-2009.01.pdf> [dostęp: 7.04.2017].

⁶⁸ S. Milbrath, op. cit., s. 187, 253.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ S. Martin, *Pod śmiertelną gwiazdą – wojny Majów w okresie klasycznym*, [w:] *Majowie. Niezwykła cywilizacja*, red. N. Grube, tłum. M. Iwińska, Warszawa 2011, s. 178; Ł. Byrski, *Militarny aspekt cywilizacji Majów w świetle wybranych źródeł epigraficznych*, „Studenckie Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2012, nr 5 („Teksty i słowa”), s. 98–99.

⁷¹ S. Martin, op. cit., s. 178.

z powodu wyglądu przypominającego cygaro i ciągnącego się za nią warkocza⁷². Interpretacja samego glifu T510 nie jest jednoznaczna. Słowniki języka jukateckiego podają, że słowo *Ek'* może oznaczać cętki jaguara lub jeleń, a czasami skóra jaguara była symbolem gwieździstego nieba⁷³. Warto zaznaczyć, że w Mezoameryce jaguar często był także wiązany ze zbiornikami wodnymi i symboliką wody. Jednak istnieją również inne interpretacje tego słowa. Księga *Chilam Balam z Chumayel* nazywa gwiazdy „kwiatami nocy”, a w „Kodeksie Madryckim” są one „oczami nocy” przedstawionymi jako gałki oczne, co wiąże je z Bogiem Śmierci i *Xibalbq* („Miejscem Trwo-gi”), czyli Zaświatami⁷⁴. Być może to właśnie one są małymi okręgami między ramionami znaku T510. A może są to „kwiaty nocy” rozkwitające w tafli „niebiańskiego oceanu”?

Centralny Meksyk

W Teotihuacan gwiazda jest popularnym motywem ikonograficznym. Często występuje również w piśmie. Istnieją dwa sposoby jej przedstawiania: w całości i w połowie (analogicznie jak u Majów). Zarówno cała gwiazda, jak i jej połowa mają pięć ramion. Pierwszy wariant posiada mały okrąg lub „oko” w centralnym punkcie i przypomina rozgwiazdę, drugi natomiast – muszlę w przekroju⁷⁵. Badacze sądzą, że nie ma różnicy w znaczeniu tych dwóch form glifu. Są to po prostu dwa sposoby zapisu tego samego pojęcia⁷⁶. Gwiazdy bez wątplenia wiążą się tu z tematyką wodną, o czym świadczą nie tylko wspomniane cechy, ale także to, że czasem z ich wnętrza wypływają strumienie wody lub wyłaniają się istoty morskie, jak również kontekst ich występowania razem z bóstwami deszczu i jaguarami⁷⁷. Formy glifu z Teotihuacan znane są także na ziemiach Majów – zarówno pełna, jak i połowiczna. Obydwie pojawiają się w późniejszym, militarnym kontekście i dlatego niektórzy badacze sugerują, że pięć ramion symbolizuje pięć cykli wenusjańskich, a sam motyw „gwiazdy teotihuacańskiej” odnosi się do Wenus⁷⁸. W Cacaxtla motyw ten pojawia się rzadziej niż w Teotihuacan i rów-

⁷² S. Milbrath, op. cit., s. 251.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem, s. 251, 253.

⁷⁵ E. T. Baird, *Stars and War at Cacaxtla*, [w:] *Mesoamerica After the Decline of Teotihuacan: A.D. 700–900*, eds. R. A. Diehl, J. C. Berlo, Dumbarton Oaks 1989, s. 108.

⁷⁶ Ibidem, s. 110.

⁷⁷ Ibidem, s. 111.

⁷⁸ S. Milbrath, op. cit., s. 186.

niez nawiązuje do późniejszej tematyki wojennej oraz śmierci i Zaświatów, w szczególności wariant przedstawiający połowę gwiazdy-muszlę, drugi natomiast (pełna forma) występuje wyłącznie w wersji z „okiem” w centralnym punkcie⁷⁹. Przedstawienia „oczu” także wiążą się z tematyką wodną. Część badaczy sądzi, że określają one wodę jako „błyszczącą” i „połyskliwą”⁸⁰.

Dolina Indusu

Na koniec warto sprawdzić, czy cechy przedstawień związanych z gwiazdami w piśmie udaje się znaleźć w systemie zapisu jeszcze nieodczytanym, bo takim niewątpliwie jest ten zachowany na pieczęciach z Doliny Indusu. Choć wiadomo dziś znacznie więcej o jego charakterystyce i strukturze, wartości semantyczne i fonetyczne poszczególnych znaków pozostają zagadką.

Pierwszą osobą, która w latach pięćdziesiątych XX wieku zwróciła uwagę na znak „ryby” i jego możliwe konotacje, był hiszpański jezuita, ojciec Heras⁸¹. To właśnie on zauważył, że prawie we wszystkich językach drawidyjskich słowo oznaczające rybę brzmi *meen*, natomiast termin na określenie ciała niebieskiego – gwiazdy lub planety, to *min*, i zaproponował jako pierwszy takie dwa odczytania znaku „ryby”⁸². Słowa te są homofonami, a więc w starożytnych Indiach gwiazdy i ryby nazywano tym samym określeniem⁸³. Słowo *mīn* w odniesieniu do gwiazdy pochodzi od czasownika „świecić”⁸⁴. Askó Parpola i Iravatham Mahadevan są zwolennikami tej interpretacji. Wydaje mi się, że rozumienie tego znaku w kontekście całości omówionego w tej pracy zagadnienia i podanych przykładów umacnia w pewien sposób – na zasadzie analogii – postawioną przez wymienionych badaczy tezę. Znaki związane z tematyką wodną używane są bowiem bardzo często do opisywania gwiazd.

⁷⁹ E. T. Baird, op. cit., s. 112, 110.

⁸⁰ Ibidem, s. 110–111.

⁸¹ I. Mahadevan, *Interview*, January 17, 1998, s. 8, [online] <http://www.harappa.com/script/mahadevantext.html> [dostęp: 7.04.2017].

⁸² Ibidem, s. 8.

⁸³ A. Lebeuf, *The Milky Way, Path of the Souls*, [w:] *Astronomical Traditions in Past Cultures*, eds. V. Koleva, D. Kolev, Sofia 1996, s. 151; por. A. Parpola, *Deciphering the Indus Script*, Cambridge 1994, s. 179–182.

⁸⁴ I. Mahadevan I., *An Encyclopaedia of the Indus Script*, “International Journal of Dravidian Linguistics” 1997 (Jan.), s. 8, [online] <http://www.harappa.com/script/maha0.html> [dostęp: 7.04.2017].

Podsumowanie

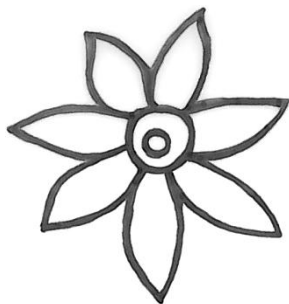
Przy porównywaniu znaków niealfabetycznych systemów pisma, w szczególności takich, które nie mogły na siebie oddziaływać w żaden sposób, wydaje się, że nie powinny zachodzić daleko idące podobieństwa. Jak już powiedziano na wstępie, początki każdego z systemów zapisu wyglądały podobnie, ale ich rozwój podążał w zupełnie różnych kierunkach. Było to zależne od środowiska, potrzeb społecznych, administracyjnych i użytkowych. Miały na niego także wpływ wydarzenia polityczne (na przykład zjednoczenie kraju). Ostatecznie powstały pisma o zupełnie odmiennej strukturze, ale znaki uważane za określające podstawowe idee pozostały praktycznie niezmiennie. Tam jednak, gdzie nastąpiły zmiany w ich grafii, pomocne jest szukanie odniesień w mitologii. Okazuje się wówczas, że powody przedstawiania pojęcia w konkretny sposób pasują do szerszego obrazu świata w wierzeniach dawnych ludzi. Widać wyraźny związek pomiędzy gwieździstym nocnym niebem a obrazem Zaświatów i ich lokalizacją, analogiczną budowę nieba i ziemi, które miały być kiedyś całością, podzieloną na dwie połówki u zarania świata, a co za tym idzie również istnienie cieków wodnych na nieboskłonie i w świecie zmarłych. Droga Mleczna była rozumiana jako wodna autostrada, którą można było dopłynąć za pomocą statku do gwiazd. Same gwiazdy pływały po nieboskłonie. Wyobrażano je sobie jako wyspy, ryby, rozgwiazdy itp. Ten obraz świata został w dawnych czasach przełożony na znaki pisma i dlatego można w nich znaleźć uproszczone wyobrażenie związane z danym mitem. W Egipcie i Centralnym Meksyku gwiazda przedstawiona była jako rozgwiazda. W tym drugim wypadku również jako muszla. W Mezopotamii, zgodnie z *Enuma Eliš*, gwiazdy miały występować w środowisku wodnym, choć w piśmie na żadnym etapie jego rozwoju nie podjęto próby adaptacji tej idei. W Chinach pojęcie gwiazdy ma odmienną genezę, co jest przyczyną wyjątkowości tego znaku wśród innych znaków omawianych w tej pracy. U Majów również znajdziemy nawiązania do wodnej tematyki, aczkolwiek sama interpretacja glifu gwiazdy nie jest rozstrzygnięta. Wobec tylu przykładów dotyczących wodnego charakteru ciał niebieskich wyobrażonych w piśmie interpretacja części badaczy dotycząca znaku „ryby” w piśmie z Doliny Indusu wydaje się właściwa.

Tabela 1: Zestawienie symboliki znaków oznaczających „gwiazdę” wraz z ich odniesieniami w wierzeniach

cywilizacja	pismo – znak na oznaczenie „gwiazdy”	komentarz, „gwiazda” w mitologii i źródłach pisanych
egipska	Rozgwiezda	gwiazdy = ryby, wyspy, dusze zmarłych
		imię bogini nieba bliskie brzmieniu słowa na określenie wody, bogini o imieniu „Wielka Powódź” uosobieniem nieba, Droga Mleczna = „Niebiańska Rzeka” (odpowiednik Nilu na nieboskłonie), po nieboskłonie podróżuje się statkami, barkami, tratwami, związek z Zaświatami
mezopotamska	Gwiazda	gwiazda jest symbolem bogów
		niebo stworzone z ciała bogini wody morskiej, gwiazdy umieszczone na jej ciele
chińska	wiele słońc	10 słońc na drzewie Fusang
		Droga Mleczna = „Niebiańska Rzeka” (odpowiednik rzeki Han na nieboskłonie), po nieboskłonie podróżuje się statkami, tratwami, związek nieba z Zaświatami
Majów	Kwiat (?)	gwiazdy = ryby, kwiaty, oczy, cętki jaguara
		oczy mogą być związane z wodą, jaguar często jest powiązany z wodą
centralno-meksykańska	Rozgwiezda i muszla	posiadają cechy dystynktywne fauny morskiej
		przedstawiane w towarzystwie bóstw wodnych, jaguarów, w związku z tematyką wojny, śmierci i Zaświatów
Doliny Indusu	ryba (?)	ryba = gwiazda (?), ponieważ te pojęcia mogą być homonimami
		?

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 1. Hieroglif z „Maczugi Farmera”

Opis:

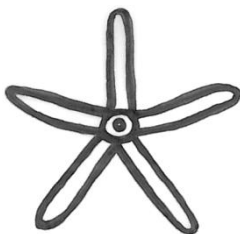
/GWIAZDA, ROZETA lub KWIAT/

Czytanie: ?**Znaczenie:** ?

Opracowanie własne na podstawie: J. E. Quibell, *Hierakonpolis*, Vol. 1, London 1900, pl. 26B, [za:] H. G. Fischer, *The Origin of Egyptian Hieroglyphs*, [w:] *The Origins of Writing*, ed. W. M. Senner, Lincoln–London (Nebraska) 1989, s. 66.

Ryc. 2. Hieroglify egipskie

a) wcześniejsza forma:

b) późniejsza forma:

Opis:

N14 (katalog Gardinera)

/GWIAZDA=ROZGWIAZDA/

Czytanie: (nie jest to pełna lista czytań,
a jedynie wybrane przykłady)

ideogram:1) *sb3* (*seba*)

„gwiazda”

determinatyw:1) *sb3* (*seba*)

„gwiazda”

2) *wnwt* (*unut*)

„kapłaństwo”

fonogram:1) *dw3* (*dua*)

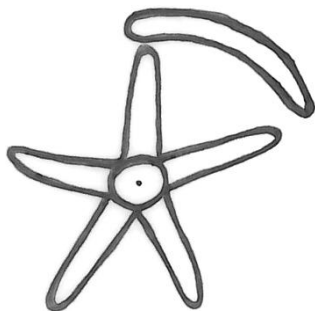
„czcić”, „wielbić”, „adorować”

2) *dw3t* (*duat*)

„ranek”

Opracowanie własne na podstawie (a) zdjęcia malowideł ilustrujących „Księgę Amduat” w grobowcu Tutmoza III, (b) A. Gardiner, *Egyptian Grammar*, Oxford 1979, s. 216.

Ryc. 3. Hieroglify egipskie

Opis:

N13 (katalog Gardinera)
/GWIAZDA(N14) + PÓŁKSIĘŻYC/

Czytanie:

?nt (*net*)

[czytanie niepewne]

Znaczenie:

„święto połowy miesiąca”

Opracowanie własne podstawie zdjęcia inskrypcji jednej ze świątyń w Sakkarze.

Ryc. 4. Hieroglify egipskie

Opis:

N15 (katalog Gardinera)
/GWIAZDA(N14) W KOLE/

Czytanie:

Dw3t (*duat*)

Znaczenie:

„Zaświaty”

Opracowanie własne na podstawie: A. Gardiner, *Egyptian Grammar*, Oxford 1979, s. 216.

Ryc. 5. „Gwiazda Inanny/Isztar”

Opis:

/GWIAZDA NA TARCZY/

Znaczenie:

- 1) „bogini Inanna/Isztar”
- 2) „Wenus”

Opracowanie własne na podstawie: J. Black, A. Green, *Słownik mitologii Mezopotamii*, Katowice 2006, s. 82.

Ryc. 6. Pismo mezopotamskie

a) sumeryjskie piktograficzne:

Opis:

/GWIAZDA/

Czytanie:**Logograf:**

1) MUL (sumeryjski)

[aby uzyskać to czytanie, należało potroić znak w zapisie]

„gwiazda”, „konstelacja”, „planeta”, „meteor”, „świecić”

2) AN (sumeryjski)

„niebo”, „nieboskłon”, „bóg An”, „wysoko”

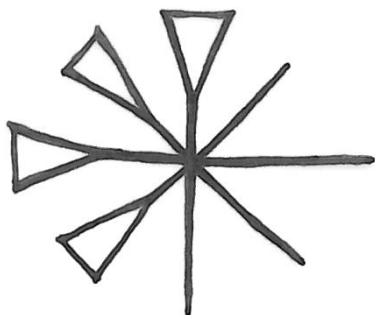
4) ÊLU (akadyjski)

„wysoko”

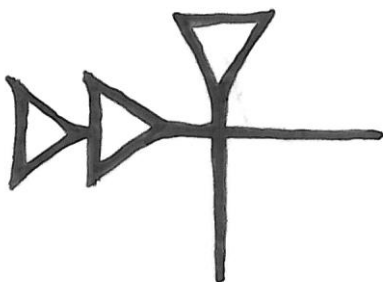
5) ŠAMÛ (akadyjski)

„niebo”

b) sumeryjskie klinowe:

c) babilońskie klinowe:

Determinatyw:

1) DINGIR / DIÑIR (sumeryjski)

2) ILUM / ILÛ lub ILĀNÛ (akadyjski)

„bóg”, „bóstwo”, „istota boska”

Fonogram:

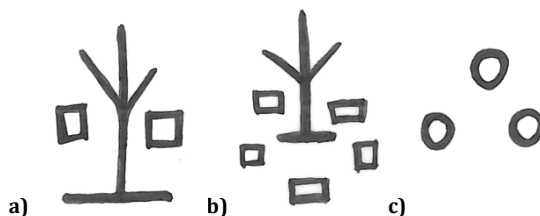
1) an

2) il

Ryc. 7. Pismo chińskie

/GWIAZDA/

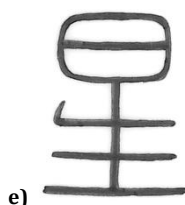
1) pismo kości wróżebnych:

2) pismo napisów na brązach:

3) pismo małopieczątowe:

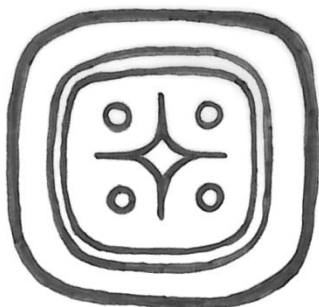

4) forma współczesna:

Opracowanie własne na podstawie: a), b) i c) Xu Zhentao, K. K. C. Yau, F. R. Stephenson, *Astronomical Records on the Shang Dynasty Oracle Bones*, "Archaeoastronomy", No. 14, suppl. "Journal for the History of Astronomy" 1989, Vol. 20, s. S71; d) i e) R. Sears, *Chinese Etymology*, 2003–2008–2011, internetowy katalog chińskich znaków, [online] <http://www.chinesetymology.org/> [dostęp: 6.04.2017]; f) Zhang Yuhuan, N. Wiseman, *Chinese Medical Characters*, Vol. 3: *Materia Medica Vocabulary*, Taos (New Mexico) 2006, s. 172.

Ryc. 8. Pismo Majów

Opis:

T510a (katalog Thompsona)

/GWIAZDA W KARTUSZU/

Czytanie:

LAMAT

Znaczenie:

1) „Lamat”

(8. dzień w kalendarzu Tzolk'in)

Opracowanie własne na podstawie: J. E. S. Thompson, *A Catalog of Maya Hieroglyphs*, Norman 1962, s. 452.

Ryc. 9. Pismo Majów

Opis:

T510b (katalog Thompsona)

/GWIAZDA/

Czytanie:

EK'

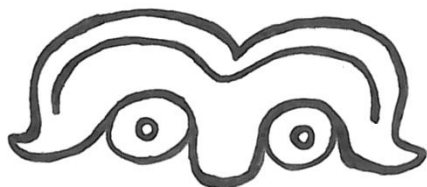
Znaczenie:

1) „gwiazda”

2) „Wenus” (CHAK-EK')

Opracowanie własne na podstawie: J. E. S. Thompson, *A Catalog of Maya Hieroglyphs*, Norman 1962, s. 452.

Ryc. 10. Pismo Majów

Opis:

T510f (katalog Thompsona)

/GWIAZDA/

Czytanie:

EK'

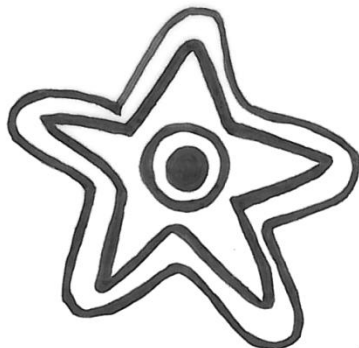
Znaczenie:

1) „gwiazda”

2) „Wenus” (CHAK-EK')

Opracowanie własne na podstawie: H. Kettunen, Ch. Helmke, *Introduction to Maya Hieroglyphs*, Copenhagen 2011, s. 84, [online] <http://www.wayeb.org/download/resources/wh2011english.pdf> [dostęp: 7.04.2017].

Ryc. 11. Pismo z Teotihuacan

Opis:

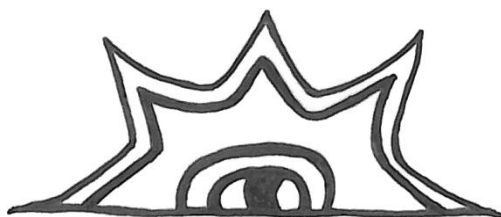
/ROZGWIAZDA/

Czytanie: ?**Znaczenie:**

- 1) „gwiazda” (?)
- 2) „Wenus” (?)
- 3) „wojna” (?)

Opracowanie własne na podstawie: Ch. Helmke, J. Nielsen, *The Writing Systems of Early Classic and Epiclassic Central Mexico*, materiały do warsztatów, Kraków 2013, s. 23 (Strefa 5A, Pomieszczenie 13, Mural 2 – wg rysunku Ch. Helmke i F. Dávalosa).

Ryc. 12. Pismo z Teotihuacan

Opis:

/MUSZLA W PRZEKROJU/

Czytanie: ?**Znaczenie:**

- 1) „gwiazda” (?)
- 2) „Wenus” (?)
- 3) „wojna” (?)

Opracowanie własne na podstawie: E. T. Baird, *Stars and War at Cacaxtla*, [w:] *Mesoamerica After the Decline of Teotihuacan: A.D. 700-900*, eds. R. A. Diehl, J. C. Berlo, Dumbarton Oaks 1989, s. 108, Fig. 4 (Cacaxtla, Budowla A, południowy mural).

Ryc. 13. Pismo z Doliny Indusu

Opis:

060 (katalog Parpoli)

/RYBA/

Czytanie:*mīn* (?)**Znaczenie:**

- 1) „ryba” (?)
- 2) „gwiazda” (?)

Opracowanie własne na podstawie: A. Parpola, *Deciphering the Indus Script*, Cambridge 2000, Sign list, Fig. 1 (wg czcionki autorstwa A. Parpoli, T. Saarikiviego, B. Tikkanena).

CELESTIAL BODIES AND THEIR MEANING IN COMPLEX WRITING SYSTEMS

ABSTRACT

Many ancient civilizations explained the beginning of writing by action of some deity but not only that connects writing with religion. By analyzing the characters of scripts which are not alphabetical it can be observed that religious ideas also shaped them. As good example depiction of star or other celestial bodies can be used. Ideogram of star is present in the written evidence left by the great civilizations of Mesopotamia, Egypt, China, Indus Valley, Central Mexico and the Maya. Over time these characters evolved both semantically and visually. Beside semantic level in which star is connected to the sky, there are also other less direct meanings of this symbol – like association with gods, goddesses or with the divinity of kings. Star-ideograms had sometimes few different variants of graphic form, which could – but not necessarily – modify their basic meaning. Because understanding of the term of a “star” in each writing system was influenced by religious beliefs it is useful – in cases where there are existing written sources – to show also their relation to mythology and to present corresponding myth.

KEYWORDS

celestial bodies, stars, ancient religions, writing systems, Eastern cultures, Mesoamerican cultures

BIBLIOGRAFIA

1. Allen R. H., *Star Names. Their Lore and Meaning*, New York 1899.
2. Baird E. T., *Stars and War at Cacaxtla*, [w:] *Mesoamerica After the Decline of Teotihuacan: A.D. 700–900*, eds. R. A. Diehl, J. C. Berlo, Dumbarton Oaks 1989, s. 105–122.
3. Bator W., *Religia starożytnego Egiptu. Perspektywa religioznawcza*, Kraków 2012.
4. Bingham A., *South and Meso-American Mythology A to Z*, New York 2004.
5. Black J., Green A., *Słownik mitologii Mezopotamii*, tłum. A. Reiche, Katowice 2006.
6. Boot E., *The Updated Preliminary Classic Maya-English, English-Classic Maya Vocabulary of Hieroglyphic Readings*, April 2009 (version 2009.01), “MESOWEB: An Exploration of Mesoamerican Cultures”, [online:] <http://www.mesoweb.com/resources/vocabulary/Vocabulary-2009.01.pdf> [dostęp: 7.04.2017].
7. Byrski Ł., *Militarny aspekt cywilizacji Majów w świetle wybranych źródeł epigraficznych*, „Studenckie Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2012, nr 5 („Teksty i słowa”), s. 95–118.
8. Caplice R., *Introduction to Akkadian*, Roma 2002.
9. Collier I. D., *Chinese Mythology*, New Jersey 2001.
10. Collier M., Manley B., *Jak czytać hieroglify egipskie*, tłum. M. Stefanowicz, Białystok 2001.
11. Dembska A., *Klasyczny język egipski*, Warszawa 2004.
12. Dembska A., Myszor W., *Podręczny słownik języka koptyjskiego*, Warszawa 1996.
13. *Enuma Eliš czyli opowieść babilońska o powstaniu świata*, tłum. J. Bromski, Warszawa 1925, reprint pod red. B. Bednarka, Wrocław 1998.

14. Fischer H. G., *The Origin of Egyptian Hieroglyphs*, [w:] *The Origins of Writing*, ed. W. M. Senner, Lincoln–London (Nebraska) 1989, s. 59–76.
15. Foxvog D. A., *Introduction to Sumerian Grammar*, Revised: June 2013, [online:] <http://www.home.comcast.net/~foxvog/Grammar.pdf> [dostęp: 5.04.2017].
16. Frutiger A., *Człowiek i jego znaki*, tłum. Cz. Tomaszewska, Kraków 2010.
17. Gardiner A., *Egyptian Grammar. Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*, Oxford 1979.
18. Gelb I. J., *Old Akkadian Writing and Grammar*, Chicago 1961.
19. Green M. W., *Early Cuneiform*, [w:] *The Origins of Writing*, ed. W. M. Senner, Lincoln–London (Nebraska) 1989, s. 43–58.
20. Halloran J. A., *Sumerian Lexicon*, version 3.0, 1996–1999, [online] <http://www.sumerian.org/> [dostęp: 5.04.2017].
21. *Harappa.com*, 1995–2006 (strona poświęcona cywilizacji Doliny Indusu), [online] <http://www.harappa.com> [dostęp: 7.04.2017].
22. Hart G., *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, London–New York 2005.
23. Helmke Ch., Nielsen J., *The Writing Systems of Early Classic and Epiclassic Central Mexico*, materiały do warsztatów, Kraków 2013.
24. *Institute of Egyptology, Waseda University, Tokyo, Japan*, [online] <http://www.egypt-pro.sci.waseda.ac.jp/e-khufu.html> [dostęp: 5.04.2017].
25. Kettunen H., Helmke Ch., *Introduction to Maya Hieroglyphs*, Copenhagen 2011, [online] <http://www.wayeb.org/download/resources/wh2011english.pdf> [dostęp: 7.04.2017].
26. Künstler M. J., *Mitologia chińska*, Warszawa 2001.
27. Künstler M. J., *Pismo chińskie*, Warszawa 1970.
28. Lebeuf A., *The Milky Way, Path of the Souls*, [w:] *Astronomical Traditions in Past Cultures*, eds. V. Koleva, D. Kolev, Sofia 1996, s. 148–161.
29. Lipińska J., Marciniak M., *Mitologia starożytnego Egiptu*, Warszawa 1986.
30. Liwak-Rybak K., *Mitologie świata: Ludy starożytnych Chin*, Warszawa 2008.
31. Łyczkowska K., Szarzyńska K., *Mitologia Mezopotamii*, Warszawa 1986.
32. Mahadevan I., *An Encyclopaedia of the Indus Script*, "International Journal of Dravidian Linguistics" 1997 (Jan.), [online] <http://www.harappa.com/script/maha0.html> [dostęp: 7.04.2017].
33. Mahadevan I., *Interview*, January 17, 1998, [online] <http://www.harappa.com/script/mahadevantext.html> [dostęp: 7.04.2017].
34. Martin S., *Pod śmiertelną gwiazdą – wojny Majów w okresie klasycznym*, [w:] *Majowie. Niezwykła cywilizacja*, red. N. Grube, tłum. M. Iwińska, Warszawa 2011, s. 174–185.
35. McDermott B., *Odczytywanie hieroglifów egipskich*, tłum. M. Dolińska, Warszawa 2002.
36. McDevitt A., *Ancient Egypt: the Mythology*, 1997–2010, [online] <http://www.egyptianmyths.net/> [dostęp: 5.04.2017].
37. Mercer S. A. B., *The Pyramid Texts*, New York–London–Toronto 1952, [online] <http://www.sacred-texts.com/egy/pyt/index.htm> [04.04.2017].
38. Mierzejewski A., *Zapisane na glinie*, Warszawa 1979.
39. Milbrath S., *Star Gods of the Maya: Astronomy in Art, Folklore, and Calendars*, Austin 1999.
40. Nardo D., *The Greenhaven Encyclopedia of Ancient Mesopotamia*, Detroit 2007.

41. Parpola A., *Deciphering the Indus Script*, Cambridge 1994.
42. Pinch G., *Handbook of Egyptian Mythology*, Santa Barbara–Denver–Oxford 2002.
43. Quibell J. E., *Hierakonpolis*, Vol. 1, London 1900.
44. Rachet G., *Słownik cywilizacji egipskiej*, tłum. J. Śliwa, Katowice 2006.
45. Schneider Th., *Leksykon faraonów*, tłum. R. Darda, E. Jeleń, Z. Pisz, Warszawa–Kraków 2001.
46. Sears R., *Chinese Etymology*, 2003–2008–2011 (internetowy katalog chińskich znaków), [online] <http://www.chineseetymology.org/> [dostęp: 6.04.2017].
47. *Teksty Piramid z piramidy Unisa*, tłum. i oprac. A. Sarwa, Sandomierz 2006.
48. Thompson J. E. S., *A Catalog of Maya Hieroglyphs*, Norman 1962.
49. Volk K., Votto S., Zgoll A., *A Sumerian Reader*, Roma 1999.
50. Walker C. B. F., *Pismo klinowe*, tłum. A. Reiche, Warszawa 1998.
51. Xu Zhentao, Yau K. K. C., Stephenson F. R., *Astronomical Records on the Shang Dynasty Oracle Bones*, "Archaeoastronomy", nr 14, suppl. "Journal for the History of Astronomy" 1989, Vol. 20, s. S61–S72.
52. Yang L., An D., *Handbook of Chinese Mythology*, Oxford 2005.
53. Zhang Yuhuan, Wiseman N., *Chinese Medical Characters*, Vol. 3: *Materia Medica Vocabulary*, Taos (New Mexico) 2006.